

Вишенський Іван

Життя та творчість

ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ

(між 1545/1550—1620)

Іван Вишенський народився в середині XVI ст. в містечку Судова Вишня на Львівщині в родині міщан (у творах називав себе "Іоан мних з Вишні", "странник речений Вишенський", "Із Вишні"). Здобув початкову освіту, а потім перебував у Луцьку та Острозі, І. Франко висував припущення, що сюди його міг запросити князь Костянтин Острозький, який звернув увагу на здібності юнака й залишив його при дворі. Згодом І. Вишенський постригся в ченці і жив деякий час в Уневському монастирі.

Десять у 80-х роках XVI ст. він залишив батьківщину й вирушив на Афон (у Греції) — найбільший тоді на Сході центр православного чернецтва. Тут Вишенський певний час мандрував по "святих обителях", став послушником, а потім ченцем Загребського монастиря. Під кінець життя полеміст замкнувся в печері, ставши аскетом-пустельником. У 1598р. у "Острожской книжице" було надруковане послання І. Вишенського "От святое Афонское горы скитствующих" (із 16 нині відомих творів полеміста лише цей твір був надрукований за його життя, решта вперше побачили світ у другій половині XIX ст.).

У 1599—1600 рр. І. Вишенський переписав частину своїх творів у "Книжку", збирався надрукувати її в Острозі. І хоча книга не була опублікована, його твори розійшлися по Україні в списках.

Протягом 1604—1606 рр. І. Вишенський відвідав Україну, бо письменника не раз умовляли повернутись на батьківщину. Спочатку він зупинився на кілька місяців в Угорниках, де жив його афонський друг Іов Княгиницький, а потім, очевидно, подався до Львова, де його давно чекали. Побувши недовго у Львові та не зійшовшись у поглядах з керівниками братства, він переїхав спершу в Уневський монастир, де прожив біля півтора року, а потім повернувся на Афон "спасатися в пустынных местах". У цей час він написав "Послание к старице Домникии", послання до І. Княгиницького (1610), кілька творів: "Зачапка мудраго латын-ника з глупым русином", "Позорище мысленное", "Послание Львовскому братству" та ін.

У 1610р. Вишенський збирався ще раз відвідати Україну, але захворів.

У 20-х рр. XVII ст. полеміст помер на Афоні (про те, як і коли закінчив Вишенський своє життя, немає достовірних відомостей: у меморіалі православних за 1621р. "Советование о благочестии" йдеться про виклик з Афона на Русь "преподобных мужей", в тому числі й Івана Вишенського. Але Вишенський не повертався на Україну. У 1633р. чернець Леонтій у листі до львівського міщанина М. Золоторуцького згадує про "великого старця Іоан-на Вишенського святогорця" уже як про покійного).

Письменницька діяльність Вишенського тривала понад двадцять п'ять років.

Він є автором багатьох послань та діалогів: "Виявлення дия-вола-світодержця"; "Благочестивому князю Василю" (Послання до князя Василя Острозького); "Порада"; "Послання до всіх взагалі, хто в Лядській землі мешкає"; але найвідомішим є "Послання до єпископів" ("Вельможним їх милостям панам арцибіс-купу Михайлу і біскупам Потію, Кирилу, Монтію, Деонісію, і Григорку...", де полеміст виступив проти Брестської унії, заявивши, що її організатори керувалися лише власними інтересами й бажанням рівності у визискуванні православного селянства нарівні з панамі-католиками).

Основна ідея творів Вишенського — ідея соціальної рівності. Він доводив, що люди є рівними від природи: їхні тіла складаються з єдиної субстанції, королі та царі "толко властію сродство людське превосходять, а плотію і кровію і смертію всім ровни суть". У зв'язку з цим він осуджував різні форми феодального гніту. Вишенський висував ідею соборності, суть якої полягає в тому, щоб жити, "соборно один одного ісправляючи, а не одному над всіма володіти". В основі соборності лежить ідея соціальної рівності. У контексті ідеї соборності Іван Вишенський критикував світську владу, далеку від ідеалів раннього християнства. Він наголошував, що, одержавши владу від Бога, правитель не може користуватися нею на власний розсуд, чинити свавілля, бо це є грубим порушенням Божих настанов про рівність. Бог дав владу для того, щоб утверджувати закон і справедливість, а не чинити свавілля.

Але помилковим було б вважати, що Вишенський закликав до соціальної боротьби. На його думку, перемогти світ зла можна каяттям у гріхах, молитвами, зреченням життєвих благ, очищенням від скверни. Ідеалом суспільного устрою є "царство Божее", де всі люди рівні й не мають власності, або мають "малу" власність і живуть у злагоді з Богом та один з одним. Він ідеалізував давньохристиянську євангельську громаду, всі члени якої жили в братерстві й рівності, відмовилися від власності та сім'ї, зреклися земних благ.

Живучи на чужині, Іван Вишенський не був, проте, відірваний від України, він уболівав за її долю, прагнув бути їй корисним. На Афоні Вишенський почав свою літературну діяльність одночасно з першим поколінням українських полемістів — Г. Д. Смотрицьким, С. Куколем (Зизанієм) та іншими. Перші твори Івана Вишенського "Писание до всех обще в Лядской земли живущих", "Извещение краткое о латинских прелестях", написані на Афоні у 80-х та на початку 90-х рр. XVII ст., здобули велику популярність.

У "Писание до всех обще в Лядской земли живущих" письменник намагається зобразити занепад релігійності й моралі в Польській державі. Він вважає своїм громадянським обов'язком звернутися до всіх українців, литовців, поляків, які живуть на території Речі Посполитої, і поставити їм запитання: "Де-бо нині в Лядській землі віра, де надія, де любов, де правда і справедливість суду, де покора; де євангельські заповіді, де благоговійне і благочестиве християнство?" У цьому розгорнутому риторичному, тобто такому, що не передбачає відповіді, запитанні простежується сумний висновок: нічого з переліченого тут не залиши-' лося. Але автор не просто

констатує факт морального і духовного занепаду, він прагне розібратися, що ж стало причиною цього? "Священики офірують черевом, а не духом. Пани починилися над своїми підлеглими вищими від Бога...". Повсюдно запанували "гордість, хитрість, махлярство й лиходійство... Замість правди панують брехня, кривда, облудність, наклепи, лицемірство, облесність і насильство антихристове. Замість віри, надії й любові панують безвір'я, відчай, ненависть, заздрість і мерзота. А замість доброчесного життя — розпуста, плюгавство й нечистота гідка панує". У чому ж, на думку Вишенського, вихід із такої непростой ситуації? Він вважає, що виходом є тільки щире, справжнє покаяння перед Богом і людьми з подальшим наміром жити, дотримуючись християнської моралі. Письменник суворо застерігає: якщо таке беззаконня і таке падіння моралі не припиняться, то суспільна недуга стане хронічною пухлиною, пухлина розростатиметься — і "все стане струп, все рана, все гнилизна, все хворість, все ошуканство, все підступ, все лжа, все суєта, все смертоносний гріх, усе смердить пеклом...". У кінці твору автор ще раз наостанок благає: "Бога ради, покайтеся, доки на покаяння маєте час: після смерті учинити того не зможете".

Знайомлячись із цим твором, написаним у XVII ст., з прикрістю можна відзначити: своєї актуальності послання не втратило, на жаль, і в наші дні.

Для того щоб розібратись із "Посланням до єпископів" І. Вишенського, слід звернутись до історії. Ще в V ст. від тільки-но сформованої християнської церкви почали відділятися національні церковні громади. А в 1054 р. візантійська церква остаточно розірвала і без того дуже слабкі зв'язки з західною християнською церквою. Так виникли дві основні течії у християнстві — католицизм і православ'я. І з 1054 р. час від часу виникала ідея возз'єднання цих церков. У 1595р. православні єпископи Кирило Терлецький, Діонісій Збируйський, Леонтій Пелчицький, Іпатій Потій та кілька інших погодились укласти унію (угоду) між своєю церквою та Римом на умовах визнання верховенства католицької церкви і Папи Римського та збереженні православних традицій, обрядів, способів служби тощо. Звістка про це викликала обурення православної громади. І тоді, щоб розв'язати конфлікт, 1596р. в м. Бересті, або Бресті (звідси й назва "Берестейська унія") був скликаний церковний собор, який нічого не вирішив, а призвів до ще більшого розколу: замість двох тепер існувало три церкви (католицька, православна та уніатська, тобто греко-католицька, як її згодом стали називати). Тому полеміка першого десятиліття після Берестейського Собору мала величезне значення, бо вона уточнила характер, глибину розходження між православ'ям та католицизмом. До того ж велике напруження викликала в Україні справа переходу на новий календарний стиль, коли 1582 р. папа Григорій XIII наказав виправити старий Юліянський календар, в якому внаслідок неточності числення з'явилась різниця між календарним та астрономічним часом. Папа наказав з 5 лютого 1582 р. додати 10 днів. Цю реформу в протестантських та православних країнах зустріли вороже. Так, ще раніше стався поділ населення Польщі: католики прийняли новий стиль, а православні залишили старий. Зміна календаря викликала багато конфліктів: католицькі поміщики забороняли селянам відзначати свята за старим

стилем і змушували їх в ті дні працювати, а це, зрозуміло, додавало роздратування і збільшувало протистояння.

Іван Вишенський написав багато трактатів проти унії, але най-сильнішим з них є "Писаніє к утекшим от православної віри єпископам", написане десь біля 1597р. і адресоване архієпископові Михайлові та єпископам, які проголосили цю угоду. У посланні єпископи зображені як жорстокі феодали, які голодних селян ще більше "оголоднують і спрагнучими чинять", їх "труд і піт кривавий проїдають". Негуманні дії таких священників письменник затаврував, вдаючись до зворотів на зразок: "пожертви

лупите і... стоги та ожереди волочите... проїдаєте... лежачи і сидячи, сміючися і граючися, пожираєте, пиво... добірне варите і в прірву ненаситного черева вливаєте... об'їдаєтесь... обголюєте із обори коні, воли, вівці, здираєте податки... витягаєте, шкуру з них живцем лупите... мучите, виснажуєте... зимою і влітку в непогідь гоните". Характеристику розбещених і безсердечних можновладців автор довершує різким порівнянням і антитезою (протиставленням): єпископи, з достатків безжурних та розкішних, як у маслі плавають, а "сироти... голодні, і спрага їх мучить", вони не мають і "шеляга, за віщо солі купити". Селяни животіють в нужденних хатках, єпископи розкошують у палацах; одяг трудящих з грубого сукна, а єпископи в атласах і соболевих шубах ходять. Закінчив Вишенський послання такими словами: "ліпше бо вам без владик і без попов, од диявола поставлених, до церкви ходити і право-славіє хранити, нежेलі с владиками і попами не от Бога званими і у церкві бити й святой ся ругать і православіє попірати". Письменник намагався своїм твором заступитися за тих, котрі в тодішньому суспільстві були "гнані й опльовані, биті й повбивані", з кого висмоктали "кров і силу, і працю, і дбання", які тяжко працюють, а "річної потреби задовольнити не можуть, з дітьми себе утискають, пайку собі урізують, боячись, щоб їм хліба до нового урожаю дотягнути!" І. Вишенський гнівно запитує пихатих "отців церкви": "Чим ти ліпший од хлопа?.. Або ти не та ж матерія?.. Або ти не тее ж тіло і кров?" Врешті автор виносить вирок: такі єпископи — не духовні проводирі народу, а його "мучителі", бездушні "ідоли", "вовки", народом "прокляті".

І. Франко в своїй праці "Іван Вишенський і його твори" так висловився про "Послання до єпископів": "Ніколи ще до того часу сильні миру сього, світські чи духовні, не чули від простого южноруса таких гордих, рішучих і потрясаюче сильних слів. Віє з них, хоч несвідомо для самого автора, той свіжий, новочасний дух емансипації і особистості людської з пут всемогучої традиції [...]. І тут треба було чималої відваги моральної, щоб кинути могутим ієрархам і цілій пануючій системі польській прямо в очі таким огненним посланієм".

Отже, із творів І. Вишенського чітко видно, що він наголошував на неможливості примирення православ'я і католицизму, необхідності повернення до візантійських традицій; проповідував, що шлях до Бога лежить тільки через духовне очищення, спокутування гріха, дотримання Божих заповідей, засуджував розбещеність світської та духовної влади, захищав "голяка-странника" перед церковними та світськими володарями; наголошував на рівності людей перед Богом.

Публікацію творів Івана Вишенського, починаючи з XIX ст., здійснювали історики, літературознавці, письменники, зокрема

М. Костомаров, С. Голубев, І. Франко, Г. Житецький та ж. Вони ж написали окремі дослідження про творчість письменника. Найціннішими серед них є праці І. Франка, зокрема монографія "Іван Вишенський і його твори" (Львів, 1895), в якій дано докладну характеристику літературної спадщини видатного письменника-полеміста.

Проте окремим виданням твори Вишенського через різні обставини довгий час не виходили. Тільки в 1955 р. у Москві була видана книга: Иван Вышенский. Сочинения. (Изд-во АН СССР, Серия "Литературные памятники"), а в 1959р. ця книга з'явилася і в Україні. Вихід у світ обох видань з докладним коментарем, примітками, різночитаннями та великою статтею І. П. Єрьомша стало значним досягненням літературознавства.

Таким чином, творчість Івана Вишенського, який у своїх посланнях викривав не тільки римсько-католицьких і уніатських владик, а й "власть мирскую", польсько-шляхетських і українських гнобителів, стала вершиною української полемічно-літератури кінця XVI і першої половини XVII ст. І. Франко так висловився про цю видатну людину: "Іван Вишенський не з зависті ані з ненависті виступив проти тодішніх руських владик і вищого духовенства. Його боліло те, що ті владика держали своїх півданих, своїх одновірців, чи православних, чи уніатів, так само, як і польські шляхтичі, і так само здирали та поневіряли їх. { ось він перший у нашім краї різко та сміло підніс голос в обороні того бідного робучого люду, показуючи панам і владикам, що той мужик — їх брат, а не проста робуча худоба, що він радується й терпить як чоловік і хоче жити як чоловік".

ОСНОВНІ ТВОРИ:

"Виявлення диявола-світодержця", "Благочестивому князю Василю" (Послання до князя Василя Острозького), "Порада", "Послання до всіх взагалі, хто в Лядській землі мешкає", "Послання до єпископів".

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА:

1. Українська література: У портретах і довідках. Давня література — література XIX століття. — К., 2000.

2. Історія української літератури: У 8 т. Т. I. — К., 1967.

3. Історія української літератури: У 2 т. Т. I. — К., 1987.

4. Субтельний О. Україна: історія. — К., 1992.

5. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — Тернопіль, 1994.

6. Франко І. "Іван Вишенський і його твори". — Львів, 1895.

7. Франко І. Іван Вишенський: Поема. — Твори: У 50 т. — К., 1976, — Т. 3.